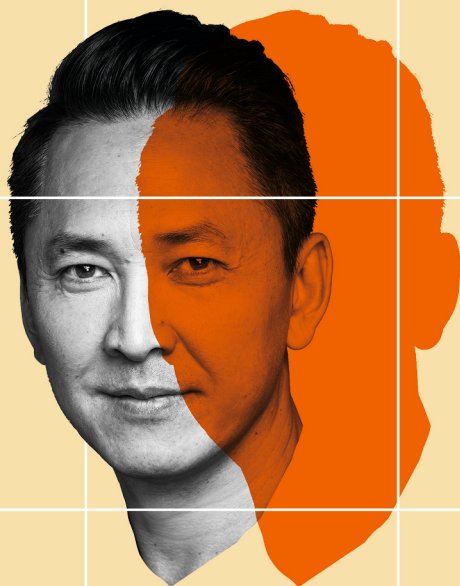

VAN DE WINNAAR VAN DE PULITZER PRIZE

Viet Thanh Nguyen

ANDERS- ZIJN

DE BETEKENIS VAN DE 'ANDER'
IN DE LITERATUUR

INKIJKEXEMPLAAR

Essays

Viet Thanh Nguyen

Anders-zijn

De betekenis van 'de ander' in de literatuur

Essays

Vertaald uit het Engels door Jetty Huisman

INKIJKEXEMPLAAR

Proloog

Zowel het ‘zelf’ als de ‘ander’ te zijn. De kracht van verhalen en van de taal ervaren. Deze twee thema’s zijn in de literatuur met elkaar vervlochten. Als lezer word je bijvoorbeeld vaak door verhalen uitgedaagd om je met personages te identificeren die in bepaalde opzichten anders zijn dan jij: soms doordat ze niet helemaal met je samenvallen, soms doordat die personages een groep vertegenwoordigen die schijnbaar ver van je af staat. Ook schrijvers worstelen met verschillende vormen van anders-zijn: van de problemen die vijanden of vreemden opleveren tot dilemma’s in hun persoonlijke leven, rond ouders, kinderen, burens, vrienden en geliefden. De taal en het zelf kunnen eveneens anderen zijn, en misschien is het wel nodig om je als schrijver sterk bewust te zijn van dat andere in relatie tot jezelf en de taal.

Maar de worsteling met jezelf en een gevoel van vervreemding is nog iets anders dan wanneer dat anders-zijn iets gemeenschappelijks is, dat door krachten van buiten, zelfs kwaadwillende, wordt opgelegd. Bovendien is er een kloof

tussen degenen die zich distantiëren van gedemoniseerde anderen en degenen die zo dit stigma hebben gekregen. Deze Norton Lectures, waarin ik kritische beschouwingen en persoonlijke ervaringen combineer, zijn mijn poging te bedenken wat schrijven en lezen vanuit de positie van een ander betekent, wat voor mij het uitgangspunt is voor ethisch en politiek schrijven.

Die vervlechting van kritische beschouwing en autobiografie weerspiegelt mijn loopbaan als wetenschapper en mijn ontwikkeling tot schrijver. Die begon bij het gegeven dat ik vluchteling ben, de zoon van ouders die aan het einde van een oorlog Viêt Nam zijn ontvlucht. Zowel de academische wereld als het schrijverschap bood me een veilige haven waar ik kon schuilen voor de beproevingen van oorlog en kolonialisme, ontheemding en racisme. Maar de academische wereld en het schrijverschap waren meer dan alleen een toevluchtsoord. Ze waren ook een plek van controversen en strijd waar ik tijdens mijn eerste wankelende stappen naar het schrijverschap probeerde de barrières tussen het academische en het literaire, maar ook tussen het artistieke en het politieke te slechten.

Ik was ervan overtuigd dat verhalen me konden redden. Ze bezorgden me afleiding als ik wanhopig of eenzaam was of me verveelde – de dagelijkse ellende, nog verergerd door een naoorlogs vluchtelingenbestaan en hoe dat mijn ouders beïnvloedde. Verhalen vormden ook mijn redding doordat ze kunst en verbeelding boden als alternatieve werkelijkheid die me in staat stelde om dit drama te analyseren en te beschrijven, zodat ik ging inzien dat oorlog en het ontstaan van een vluchtelingenstroom geen incidenten zijn, geen bijkom-

stigheid van de levenscyclus van een natiestaat, maar de kern ervan vormen.

De overtuiging dat verhalen redding bieden, is misschien sentimenteel en vooral in je eigen belang als je verhalenverteller bent, maar als dat zo is, dan wordt dat sentimentele getemperd door de mogelijkheid dat verhalen ook anderen kunnen redden, door ons te helpen als we het hoofd willen bieden aan, of tenminste woorden willen geven aan de verschrikkingen van machtsmisbruik en hoe dat zich uit in kapitalisme en kolonialisme, oorlog, autoritair gedrag en het patriarchaat, met zijn sekse- en gendernormen. In laatste instantie kunnen verhalen ons ook voorbereiden op het mysterie van het eind van het leven en dat van onze geliefden.

Maar als verhalen die macht bezitten, zijn ze ook in staat ons of onze ander, onze demon, ons monster te vernietigen. Taal en verhalen zijn altijd al door individuen en de maatschappij als wapen ingezet, en iedereen die ooit als ander of outsider is aangemerkt weet heel goed dat woorden, beelden en narratieven in staat zijn te karikaturiseren, te marginaliseren en te elimineren: daden van symbolisch geweld die het fysieke geweld tegen mensen die niet als menselijk worden beschouwd, inluiden en rechtvaardigen.

Mijn literaire dromen mogen misschien zijn begonnen met jeugdige onschuld, toen ik nog gewoon van meeslepen de verhalen hield, maar ik kon alleen maar schrijver worden door te onderkennen dat verhalen een complexe kracht bezitten en door in te zien dat mijn anders-zijn erdoor is gevormd, zowel wat me onwillekeurig werd opgedrongen als wat ik van nature bezit. Ik weet niet welke van de twee er het

eerst was, maar mijn reis van onschuld naar ervaring hield ook in dat ik leerde begrijpen dat het geschreven woord, in mijn handen en in die van veel schrijvers die me hebben geïnspireerd of uitgedaagd, een gevaarlijke en zelfs bedrieglijke kracht kon zijn, aangezien het schrijven zelf de ander van de auteur is.

In deze lezingen bespreek ik een aantal schrijvers die zich over deze kwesties hebben gebogen en die van betekenis voor me zijn geweest, van wereldberoemde, al lang overleden schrijvers tot hedendaagse schrijvers met een nog onbepaald literair lot. Ik begin met tweeledigheid en spreken namens anderen, zaken die ook aan de orde komen in het boek waaraan ik de laatste hand legde toen ik de uitnodiging ontving om deze Norton Lectures te houden: *De man met twee gezichten. Een memoir, een geschiedenis, een gedenkschrift*. Lezers van dat boek zullen merken dat ik materiaal daaruit heb gebruikt voor een deel van de eerste en de hele tweede lezing. Dat materiaal heb ik omgewerkt, zodat *Anders-zijn* kan worden gezien als vervolg op dat boek waarin ik sommige vragen rond schrijverschap en anders-zijn verder uitdiep. In de daaropvolgende lezingen ga ik in op de oorlog die Israël met de Palestijnen in Gaza voert; op het overschrijden van grenzen als het gaat om migratie maar ook in de literatuur; op het belang van minder belangrijk zijn en op de mogelijkheid plezier te beleven aan het anders-zijn.

De afzondering die vaak met anders-zijn gepaard gaat en die voor het schrijven nodig is, kan een gevoel van eenzaamheid opleveren. Maar eenzaamheid is niet hetzelfde als alleen zijn, want dat is juist iets wat schrijvers en lezers

opzoeken. De paradox is dat die in afzondering ervaren liefde voor verhalen hun de kans biedt om na het isolement een literaire gemeenschap te vormen. Met als gevolg dat de wereld voor schrijvers en lezers verandert, wat niet per se een vernieuwing van de wereld in z'n geheel inhoudt. Voor zo'n transformatie moeten lezers hun boek neerleggen en een ander soort actie ondernemen. Maar de tandwielen van de wereld en die van de verbeelding grijpen in elkaar, en wanneer dat gebeurt kunnen de scenario's van literaire teksten de wereld – de bron van alle verhalen – best eens beïnvloeden. Vandaar dat de solidariteit tussen gelijkgezinde schrijvers en lezers zowel kan voortvloeien uit als parallel lopen met maatschappelijke en politieke bewegingen die de opgelegde voorwaarden van het anders-zijn ter discussie stellen: bewegingen waarin verhalen die onrecht benoemen en een rechtvaardigere wereld voorstellen, een grote rol spelen.

Het in stelling brengen van de verbeelding om dat anders-zijn te overdenken kan een hele uitdaging zijn; tenslotte is dat anders-zijn waarschijnlijk onoplosbaar, zowel in de doolhof van onze psyche als vanwege het menselijke verlangen om een ander in het leven te roepen tegen wie we ons – soms fel, soms minder fel – kunnen afzetten. Mijn eigen anders-zijn heeft me vaak voor raadsels gesteld en heeft ook voor problemen gezorgd, net als mijn schrijverschap. En toch beleef ik ook plezier aan mijn anders-zijn en aan mijn schrijfwerk, net als aan mijn sterke behoefte aan een literaire en sociale gemeenschap, hoewel dat plezier ook een pijnlijke kant heeft. In elk geval is dat genoeg om aan hun roep gehoor te geven, vooral vanwege de kans dat er door het

schrijven over en het doordenken van anders-zijn vanuit het
gruwelijke en het drama schoonheid kan voortkomen –
kunstzinnige schoonheid, maar ook solidariteit.

I. Over dubbelgangers, of doen alsof

Toen ik de uitnodiging ontving om de Norton Lectures voor Harvard te verzorgen was ik even van mijn à propos. Ik loop nu al meer dan dertig jaar in de wetenschappelijke wereld rond, lang genoeg om te weten dat een leerstoel of lezingenreeks die naar iemand is vernoemd íets betekent, ook al weet ik vaak niet wat precies, of wie er achter die naam zit. Had deze Norton misschien iets te maken met W.W. Norton, de uitgever? Of met de *Norton Anthology of English Literature*? Tijdens mijn studie had ik die dikke delen ijverig gelezen, als canon waarvan ik – goede student, modelminderheid, immigrant, vluchteling, outsider, ander – meende kennis te moeten nemen. Toch wist ik duidelijk niet genoeg van de canon, want ik moest ‘Charles Eliot Norton’ en de ‘Norton Lectures’ opzoeken. Zoals het hoort was ik nogal onder de indruk toen ik de namen van eerdere sprekers las, onder wie e e cummings, die Norton had gekend en in Cambridge, Massachusetts was opgegroeid. Zelf ben ik opgegroeid in San Jose in Californië. Tja. *Who knows the way to San Jose*? Toegegeven, toen ik iets meer wist over de naam-

gever van deze lezingenreeks werd mijn – niet geringe – ijdelheid gestreeld, maar meteen daarna stak mijn – nog grotere – zelftwijfel de kop op. Paste mijn naam wel in dat illustere rijtje?

Vervolgens las ik een paar eerdere lezingen, en na die van Italo Calvino, Jorge Luis Borges, Nadine Gordimer en enkele anderen kon ik niet anders dan concluderen dat ze zich bij Harvard hadden vergist. Deze uitnodiging leek – lijkt – een typisch geval van persoonsverwisseling: ze hebben mij aangezien voor iemand anders net zoals ik, iemand anders die ook mijn naam draagt. Dat is me eerder overkomen, meer dan eens zelfs, want de combinatie van mijn voor- en achternaam komt vaak voor. In Los Angeles woont een vriend van me, een televisieregisseur die ook Viet Nguyen heet en die een aantal malen voor mij werd aangezien toen hij ergens met zijn creditcard wilde betalen of een receptie in Hollywood bezocht. En ik ben nog eens voor een ander aangezien tijdens mijn laatste jaar aan de University of California, Berkeley, toen ik een *honors seminar* in Engelse literatuur volgde. Vietnamese Amerikanen kozen maar zelden Engels als hoofdvak, maar een van hen heette ook Viet Nguyen, en hij deed het andere honors seminar. Mijn dubbelganger was kleiner dan ik en leek helemaal niet op me, of misschien leek hij juist precies op me, afhankelijk van wie er keek: zijn hoogleraar bijvoorbeeld. Deze hoogleraar ging over de toelatingen en toen ik me inschreef dacht hij dat ik de andere Viet Nguyen was, die hij niet mocht. Ik was mijn promotietraject aan Berkeley bijna misgelopen en mijn leven had misschien een heel andere wending genomen vanwege deze ander met mijn naam.

Maar persoonsverwisseling of niet, ik heb de uitnodiging om te komen spreken aangenomen, vooral omdat het een uitdaging is, iets wat een goede student nooit afslaait, maar als ik eerlijk ben ook deels vanwege het prestige – daar is een modelminderheid altijd voor te porren – en als ik nog eerlijker ben vanwege het geld. Ik weet het: het is niet erg chic om zo vroeg tijdens deze lezingencyclus al over geld te beginnen. Maar geld is nu eenmaal vaak een afwezige aanwezigheid, hoorbaar op een lage frequentie, tenminste door iemand als ik. Ooit heb ik geweten hoeveel ik heb gekost, want mijn vader heeft me, uit frustratie omdat ik zo makkelijk geld uitgaf, na mijn studie een uitgesplitste rekening gepresenteerd van alle uitgaven die mijn ouders voor mij hadden gedaan. Ik had graag gewild dat ik die factuur van mezelf nog bezat: geschreven in mijn vaders handschrift – mijn vader die niet meer kan rekenen, niet meer kan schrijven. Ik verwijt hem niets, want ook al heeft hij me een rekening gestuurd, hij heeft me nooit werkelijk laten betalen. Zijn offer en dat van mijn moeder waren geschenken voor mij.

Mijn vader, op het arme platteland geboren, tweemaal gevlucht, hield van me, en dat doet hij nog steeds als zijn herinnering dat toelaat. Hij wilde me niet laten betalen voor mijn bestaan; tegelijkertijd kon hij zich een nonchalante omgang met geld niet veroorloven. Mijn moeder ook niet. Ook zij kwam van het arme platteland, ze was eveneens twee keer gevlucht, en ze vertelde me eens tijdens mijn tienerjaren dat als mijn ouders een baal jasmijnrijst van tien kilo in hun kruidenierswinkel in San Jose voor twintig dollar verkochten, ze daar vijftwintig cent winst op maakten. Mis-

schien was die krappe marge een beetje overdreven, of laat mijn herinnering me in de steek – niet ondenkbaar als je weet hoe achteloos ik met geld en rekeningen omging. Mijn moeder wilde me vooral een les leren over arbeid en kosten, zaaien en oogsten. Over waarde en waarden. Elke baal rijst die als het ware iets van mijn moeders wezen had opgenomen, droeg bij aan mijn zorg en opleiding. Mijn moeder was en mijn vader is een vrome katholiek en een overtuigde kapitalist, en mijn opofferingsgezindheid en vechtlust heb ik van hen geërfd, ook al wilde ik me een heel andere cultuur eigen maken, een ander soort geloof, waardoor ik achter dit spreekgestoelte ben beland. Mijn ouders mogen me dan hebben willen bijbrengen dat zij ons door hard te werken en te geloven in de kapitalistische en de katholieke cultuur hebben bevrijd van het goddeloze communisme, toch vraag ik me af of er wellicht ook niet iets is vernietigd door die beide culturen waarvan ik gaandeweg afstand had genomen.

Wie een religie aanhangt of dat heeft gedaan, dus ook het katholicisme, communisme of kapitalisme, de meest fundamentele van de Amerikaanse overtuigingen, zal vertrouwd zijn met dit thema: redden en vernietigen. Ook vluchtelingen bevinden zich op het kruispunt van redding en vernietiging. De aanblik van vluchtelingen in overvolle bootjes of in erbarmelijke kampen werpt voor degenen die hen vanaf een veilige afstand zien impliciet de vraag op: zullen ze leven of sterven, gered of vernietigd worden? Als (voormalige) vluchteling die een tijd op zee en in een kamp heeft doorgebracht, word ik voortdurend beïnvloed, besmet, achtervolgd of met afschuw vervuld door mijn achtergrond en het eventuele lompe gedrag van vluchtelingen. Voor sommige (voormali-

ge) vluchtelingen is het moeilijk aan te wijzen wanneer ze zich niet langer vluchteling voelen, ook al ben je dat feitelijk en wettelijk niet meer, zoals in mijn geval. En toch bepaal ik de plaats waar ik ben ontstaan niet alleen in mijn geboorteland, Việt Nam, maar ook in de leemte in mijn geheugen, van waaruit ik opdook in een vluchtelingenkamp in Pennsylvania. Zonder deze oorsprongen, zonder mijn dubbelganger die een vluchteling is en dat altijd zal blijven, was ik geen schrijver geworden, in elk geval niet het soort schrijver dat de herinnering in zich meedraagt van wat een vluchteling is: de belichaming van het 'naakte leven'.

In de woorden van de filosoof Giorgio Agamben houdt het 'naakte leven' in dat iemand ontdaan is van alles wat hem of haar tot volwaardig mens maakt, op het biologische leven na, dus zonder cultuur, maatschappij en beschaving.¹ Dat naakte leven vind je zowel in concentratiekampen als in vluchtelingenkampen, beweert Agamben. Ik zou daaraan toe willen voegen dat het naakte leven overal wordt gevonden waar vluchtelingen zijn: op een boot, tijdens een voettocht, op zee of in het oerwoud. Veel vluchtelingen die hun overtocht of opsluiting overleven en weer mens worden, zetten alles op alles om dat naakte leven achter zich te laten; soms willen ze zelfs niet langer 'vluchteling' genoemd worden. Ze kiezen voor een term die iets beter te verteren is: 'immigrant'. Maar mogelijk blijft de herinnering aan de tijd dat ze tot het puur lichamelijke werden teruggebracht om hen heen hangen als een stank, een schaduw, als dubbelganger. Als een ander die ook, en tegelijkertijd, zichzelf zijn.

Edward Said, een van mijn voorbeeldfiguren, gaf de voorkeur aan de term 'balling' boven 'vluchteling' in zijn be-

schrijving van zijn eigen tocht. In zijn fijnzinnig geschreven, melancholieke essay *Reflections on Exile* schrijft hij: ‘Het woord “vluchteling” is een politieke term geworden die het beeld oproept van enorme massa’s onschuldige en verwarde mensen die onmiddellijk internationale hulp nodig hebben, terwijl er om de term “balling” een sfeer van afzondering en spiritualiteit hangt.’² De implicatie hiervan is duidelijk. De balling kan iemand zijn die kan analyseren, een schrijver of een wetenschapper; en schrijvers en wetenschappers zouden liever balling zijn dan vluchteling. In de teksten van Said hangt er een zweem romantiek, glamour en artistieke mogelijkheden rond een balling, zelfs als er sprake is van lijden – een parfum dat je bij de minder welriekende vluchteling niet opsnuift. De balling is menselijk. De vluchteling niet.

Als student van begin twintig heb ik Said een keer horen spreken tijdens een congres van de Modern Language Association, in een volgepakte balzaal van een hotel. Zijn lezing ging over de opera, waar hij een groot liefhebber van was. Ik hoorde wat hij zei maar begreep er weinig van, want ik was nog nooit naar een uitvoering geweest en had nooit een opera in z’n geheel beluisterd. Said speelde klassiek piano, terwijl mijn ouders als muziekinstrument een elektronisch orgel met lichtgevende toetsen voor me hadden uitgekozen zodat ik het *Ave Maria* en andere kerkmuziek kon spelen die ze zo mooi vonden. Ik heb er nooit op leren spelen. Ik ont-popte me bovendien als atheïst. Ik werd me er wel van bewust dat klassieke muziek en opera stonden voor kunst en canon, smaak en verfijning, macht en rijkdom, en ik leerde de namen van de componisten kennen, al had ik hun muziek nog nooit gehoord. Vanaf mijn plek achter in de balzaal

bewonderde ik Said's eruditie, zijn deftige pak, zijn imposante voorkomen, zijn wetenschappelijke standing. Hij leek helemaal op zijn plek bij de Modern Language Association, vandaar dat ik jaren later verrast was toen ik de titel van zijn memoir las: *Out Of Place (Ontheemd. Een jeugd in het Midden-Oosten)*.

Said wist waarschijnlijk dat hij in sommige opzichten een insider was: de grondlegger van een heel nieuw studie-onderwerp – postkolonialisme – en iemand met een minstens even gewichtige achternaam als Norton. Ik deel Said's gevoel een insider maar tegelijk ontheemd te zijn, iemand die zich ongemakkelijk ophoudt in de schemerzone van de ander in de geesteswetenschappen en de kunsten, een grensgebied dat doorgaans weinig aandacht krijgt, maar dat soms in de spotlights wordt gezet door degenen die ons óf prijzen óf verketteren. Met de schijnwerpers op mij gericht besef ik, of iemand zoals ik met dezelfde naam, dat hij zich opzettelijk van de kudde heb afgezonderd, waarschijnlijk omdat hij een stem heeft en gehoord kan worden – tenminste, dat denk ik. Ik stoot geen dierlijke klanken uit, al werd mijn werk eens na mijn lezing over oorlog en herinnering door de hoogleraar die me voor zijn seminar had uitgenodigd, omschreven als een *cri de coeur*.

Ik was onder de indruk van zijn Frans. Dat van mij steekt er vast schamel bij af. Toch klinken er in deze zes lezingen heel wat van dat soort hartenkreten. In de grote tweedeling lichaam-geest worden mensen zoals ik, of enigszins zoals ik, die behoren tot de enorme, intern verdeelde maar verwante groep van de ander – de (voormalig) gekoloniseerden, de vluchtelingen, de zogenoemde minderheden rond etnici-

teit, gender et cetera –, in de hoek van het lichaam geplaatst, of misschien worden wij (of sommigen van ons) door ons lichaam beheerst, in beslag genomen. Voor een schrijver zoals ik, iemand die ergens werkt waar hij door zijn stem, geest en kunst zou moeten worden gedefinieerd, vormt mijn lichaam mijn koppige dubbelganger die me voortdurend blijft verbinden aan een wereld waarin teksten door schrijvers en recensenten worden verbeterd.

Voor mijn schrijfwerk put ik uit mijn emoties en ideeën, maar die zijn onlosmakelijk verbonden met mijn lichaam. Als ik schrijf of spreek kan ik mijn lichaam niet vergeten, al is de verleiding groot om deze Norton Lectures uit te spreken met de lichaamloze stem van de autoriteit. Eens bezat ik, of een eerdere versie van mijzelf, niet meer dan het naakte leven, maar die naaktheid is inmiddels overdekt met het kleed van de geesteswetenschappen; ik hul mezelf in de mantel van de literatuur. De cultuur van de geesteswetenschappen en kunsten heeft eraan bijgedragen dat ik mij kon bevrijden van het katholicisme en kapitalisme van mijn ouders – tenminste, dat liet de charismatische docent doorschemeren tijdens zijn colleges inleiding tot de Britse literatuur. In de collegezaal droeg hij een pak met stropdas en hield honderden idealistische studenten voor dat wat wij hier bestudeerden, bij Engels, veel en veel meer betekende dan wat die cultuurbarbaren bij bedrijfskunde leerden. Ik lachte mee met de anderen, we waanden ons cultureel superieur aan die moneymakers. Ik herinner me niet of ik daarbij aan mijn ouders dacht, die waarschijnlijk ook door mijn docent als cultuurbarbaren zouden worden bestempeld – erger zelfs, want zij hadden niet gestudeerd, en al helemaal geen bedrijfs-

kunde. Mijn ouders wisten hoe ze geld moesten verdienen, maar waren ongeschoold.

Geld verdienen en erover praten is ordinair, terwijl het maken en bestuderen van kunst juist beschaafd is, tenminste in de kringen waarin veel kunstenaars en wetenschappers verkeren. Toch geldt voor de anderen binnen de wereld van de geesteswetenschappen en de kunsten – in ieder geval in het Westen, dat eufemisme voor het nog steeds kloppende, nog steeds smeulende hart van het kolonialisme en wereldwijde imperialisme – dat zij er vaak genoeg aan worden herinnerd dat hun anders-zijn deels samenvalt met hun waarde. Die waarde schommelt, afhankelijk van de marktwaaarde en de status van iemands universiteit, vakgebied of kunstrichting, evenals die van de eigen reputatie en hoe goed of slecht de groep waartoe hij of zij behoort staat aangeschreven. Soms wordt de ander onder-, soms overgewaardeerd. Stel dat jij om de een of andere reden die ander bent, dan krijg je een stempel: de x waar twee verschillende levenswijzen en -opvattingen elkaar kruisen. Pierre Bourdieu omschreef deze twee manieren als systemen die diametraal tegenover elkaar staan, en die alles óf aan de hand van economische waarde óf aan de hand van symbolische waarde bepalen.³ Czeslaw Milosz gebruikt dichterlijkere bewoordingen in zijn Norton Lectures, *The Witness of Poetry*, en noemt dit een tegenstelling tussen de bohemien en de bourgeois of cultuurbaarbaar.⁴ Die twee zijn de ander voor de ander; elkaars tegenpolen. Voor wat de bourgeois of cultuurbaarbaar waardeert, haalt de bohemien zijn neus op, en vice versa. Degenen die werkzaam zijn in het culturele domein waar de kunsten en geesteswetenschappen symbolische waarde op-